

De Grauwe Gors *Miliaria calandra* in de eerste helft van de jaren negentig

The Corn Bunting *Miliaria calandra* in the first half of the 1990s

FRED HUSTINGS, FRANS SCHEPERS & FRANK ELLENBROEK

Enkele jaren geleden werd de Grauwe Gors in dit tijdschrift als Nederlandse broedvogel een sombere toekomst toegedicht (Hustings *et al.* 1990). Daar was ook alle aanleiding voor. In een periode van vijftien jaar nam de stand af van rond 1200 paren in 1975 tot c. 150 in 1989. Vroegere bolwerken als de provincie Groningen raakten hun Grauwe Gorzen volledig kwijt, terwijl de verspreiding elders angstwekkend ijl werd. Omdat het zonneklaar was dat de voor deze soort ongunstige landbouwkundige veranderingen structureel waren, zou alleen een onverbetterlijke optimist niet tot doemdenken vervallen. In de ons omringende landen heeft de noodklok voor deze soort overigens eveneens geluid en vooral in Groot-Brittannië hebben de perikelen van de *fat bird of the barley* veel aandacht gekregen (o.a. Thompson *et al.* 1992, Donald *et al.* 1994).

Hoe hebben Grauwe Gorzen het eerste lustrium van de jaren negentig doorstaan? Dat is af te leiden uit de resultaten van het SOVON-broedvogelonderzoek, aangevuld met gegevens van enkele lokaal zeer actieve waarnemers. Bij het veldonderzoek werd doorgaans gewerkt met een extensieve vorm van de territoriumkartering (uitgebreide beschrijving van deze methode in Van Dijk 1993).

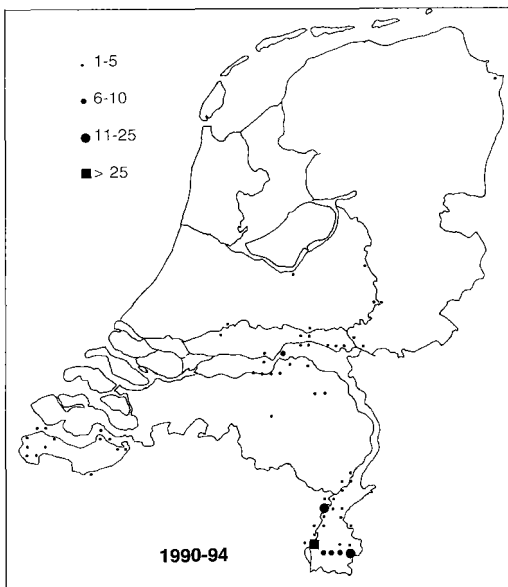
Op het eerste gezicht is de stand van zaken niet best, want de verspreiding is nog ijl geworden dan hij al was (figuur 1). Zo is de soort in vergelijking met enkele jaren geleden nu (nagenoeg) verdwenen uit de zuidelijke Peel. Kleine aantallen zijn nog aanwezig in Zeeuws-Vlaanderen en het oostelijke rivierengebied; wat grotere aantallen komen nog voor in Zuid- en Midden-Limburg, al is het beeld hier deels geflatteerd (waarover later meer).

Tijdens het SOVON-broedvogelonderzoek werden in 1990-94 per jaar 40-80 territoria geteld (A. J. van Dijk; gegevens 1994 nog niet volledig ontvangen). Rekening houdend met onvolledigheden in het onderzoek wordt geschat dat in 1990 en 1993 80-100 territoria aanwezig waren en in 1994 100-120; de jaren 1991-92 leverden hoogstens 60-80 territoria op.

Wanneer de regionale cijfers grof worden uitgesplitst naar overheersend biotoop, blijken de op bouwland huizende Grauwe Gorzen het slechtst geboerd te hebben. Ze zijn sinds de jaren zeventig

met 95% afgenomen en er is niets dat wijst op een kentering in de neerwaartse trend. In de zeekeleipolders van Zeeuws-Vlaanderen en op de Limburgse landbouwplateaus lijkt de soort op het punt van verdwijnen te staan. De veelal ongunstige veranderingen in het broedbiotoop (o.a. vervanging van zomergraan door maïs; omschakeling van zomer- op wintergranen) zullen de toch al geslonken populaties verder in het nauw brengen. Ook de wintersituatie kan overigens een belangrijke rol spelen. In Engeland zijn duidelijke aanwijzingen gevonden dat de voedselsituatie buiten het broedseizoen dramatisch verslechterd is door het verdwijnen van kruidenrijke winterstoppels op graanakkers, een gevolg van de omschakeling op wintergranen (Donald & Evans 1994). Het is goed denkbaar dat ook de overwinteringsmogelijkheden van de Nederlandse Grauwe Gorzen sterk verslechterd zijn.

De in grasland, vrijwel steeds uiterwaarden, voorkomende Grauwe Gorzen zijn eveneens sterk afgenomen in de afgelopen decennia (met 70%,

Figuur 1. Verspreiding van de Grauwe Gors als broedvogel in 1990-94 (maximale aantallen territoria per atlasblok). *Breeding distribution of Corn Bunting in 1990-94 (maximum numbers of territories in 5 x 5 km squares).*

vergeleken met de jaren zeventig), maar hun aantallen zijn de afgelopen vijf jaar redelijk op peil gebleven. Als gevolg van de verschillende ontwikkelingen per biotoop is het relatieve belang van grasland voor de Nederlandse Grauwe Gorzen toegenomen. Kwam in de jaren zeventig ongeveer tweederde voor in bouwland en de rest in grasland, tegenwoordig is de situatie omgekeerd.

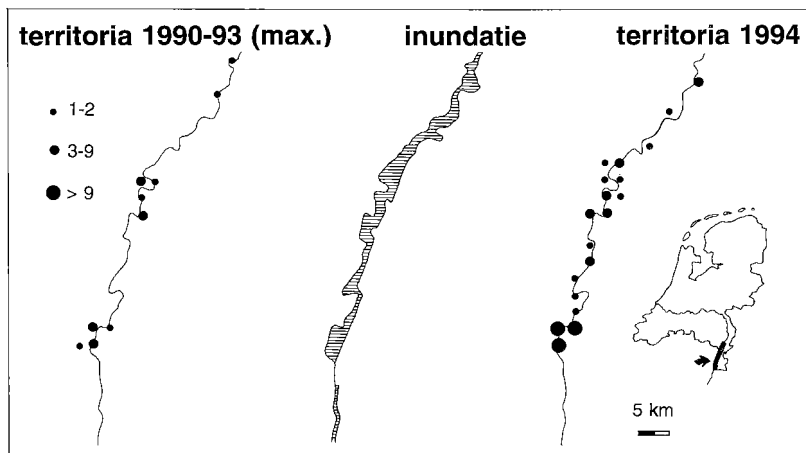
Kenmerkend voor de in grasland broedende Grauwe Gorzen zijn de opvallende jaarlijkse aantalsfluctuaties. Dit was in betere tijden het geval (Meijer 1977) en is nu nog steeds regel. In het Gelderse rivierengebied was 1993 een opvallend goed jaar, langs de Limburgse Maas sprong 1994 eruit. Is het in het eerste geval onduidelijk wat de reden voor de opleving was, in het tweede geval is een duidelijke relatie met het optreden van hoogwater aangetoond en beschreven in Kurstjens *et al.* (1995).

December 1993 was in grote delen van West-Europa uitzonderlijk nat. De Limburgse Maas bereikte een hoogte die sinds 1926 niet meer gemeenten was en grootschalige inundaties waren het gevolg (overigens net als in januari 1995). Op het hoogtepunt stond 18000 ha blank (8% van de provincie) en moesten 8000 personen worden geëvacueerd. De ondiepe overstromingen resulteerden op luwe plaatsen in afzettingen van grind, klei en zand. Op sommige locaties ging het om een laag van een meter dikte. Door de natte omstandigheden in het voorjaar en de herstelwerkzaamheden aan eigen have moesten veel boeren deze pakketten sediment op hun land tot diep in de zomer tolereren. Op de voorheen intensief gebruikte graslanden vond een explosie van pionierkruiden plaats, die grote aantrekkingskracht uitoefenden op enkele vogelsoorten. Op de meest open delen kwamen Kleine Plevieren *Charadrius dubius* talrijk voor en waar de ruigte het hoogst was voerden Bosrietzangers *Acrocephalus palustris* de toon. In tussenstadia kwamen (o.a.) Grauwe Gorzen voor.

Een integrale gebiedstelling in 1994 in het

Maasdal tussen Maastricht en Rijkell ten noorden van Roermond (afstand in vogelvlucht *c.* 50 km) leverde 70 territoria op; 66 daarvan werden vastgesteld in het winterbed van de Grensmaas, het ongestuwde deel van de Maas tussen Maastricht en Maasbracht, waar de effecten van erosie en sedimentatie het sterkst waren opgetreden. Hoewel in de jaren daarvoor geen integrale gebiedstelling was uitgevoerd, waren de voor de Grauwe Gors belangrijkste gebieden doorgaans enkele jaren onderzocht. Op grond van de beschikbare informatie kan worden gesteld dat het aantal van 70 territoria ongeveer twee tot drie maal zo groot is als in voorgaande jaren. Omdat in de rest van het land geen aanwijzingen voor een sterk verbeterde stand waren, mag de plotselinge toename in het Maasdal in 1994 gevoeglijk op conto worden geschreven van het beschikbaar komen van gunstig broedgebied. Opvallend genoeg genoten gebieden waar ook in voorgaande jaren relatief veel Grauwe Gorzen voorkwamen, nu opnieuw de voorkeur (figuur 2). Ten noorden van Maastricht werden bij Iitteren onderwette dichtheden tot 2 paren/10 ha vastgesteld.

De vestiging van relatief grote aantallen Grauwe Gorzen in het zuidelijk Maasdal is in verschillende opzichten interessant. Ten eerste toont het aan dat de aanwezigheid van ruigtkruidenvegetaties voor de soort van levensbelang is. Deze leveren dekking, broedgelegenheid en voedsel (in broedtijd en daarbuiten), maar zijn in het agrarisch landschap door o.a. perceelvergroting, intensief herbicidegebruik en/of overbemesting schaars geworden. Ten tweede toont het aan dat er nog steeds mogelijkheden voor de soort in ons land zijn, mits er voldoende aanbod van geschikt broedbiotoop is. Daarbij zij aangetekend dat een rekolonisatie waarschijnlijk alleen kan plaatsvinden indien de afstand tot brongebieden niet te groot is. Opvallend is bijvoorbeeld dat zich op of rond braakgelegde akkers in Groningen (9000 ha in 1992; Koks 1993) tot nu toe geen Grauwe Gorzen hebben gevestigd. In braakgelegde akker-

Figuur 2. Verspreiding van de Grauwe Gors als broedvogel langs de zuidelijke Maas voor en na de overstromingen van eind 1993 (aantallen territoria per kwartblok). Breeding distribution of Corn Bunting along the southern Meuse before and after inundations in late 1993 (numbers of territories in 2,5 × 2,5 km squares).

bouwgebieden in het oosten van Duitsland, die op het oog niet sterk verschillen van de Groningse situatie, is de Grauwe Gors daarentegen sterk toegenomen (med. S. Fischer e.a.). Doordat de soort echter in NW-Duitsland sterk in aantal is afgenomen en in grote gebieden is uitgestorven (o.a. Busche 1989, Rheinwald 1993), zijn de vermoedelijk in potentie geschikte Groningse akkers te geïsoleerd komen te liggen van de dichtstbijzijnde grotere populaties die als bron zouden kunnen dienen voor herbezetting. De geringe dispersiecapaciteit van de soort (Cramp & Perrins 1994) bemoeilijkt vermoedelijk vestiging over grote afstand. Wat dat betreft zijn er in Limburg (en Zeeuws-Vlaanderen) in theorie meer mogelijkheden. De omvangrijke Belgische populatie, geschat op 1170-1500 paren in Vlaanderen en 3000-5000 in Wallonië (situatie 1989-91; Anselin & Devos 1992), bevindt zich immers naast de deur. In de praktijk zijn er echter haken en ogen. Zo broedt het merendeel van de Belgische populatie in bouwland. Het is bijvoorbeeld de vraag of in Belgisch bouwland geboren vogels de neiging zullen vertonen om in Nederlandse graslanden te gaan broeden, waar meer mogelijkheden voor de soort in het verschiets liggen dan in akkerland. Voorts is in ieder geval ook de Vlaamse broedpopulatie in de afgelopen decennia geslonken, zij het niet zo dramatisch als in Nederland (Schepers *et al.* 1992;

meded. R. de Fraine). De drang tot expansie van Vlaamse Grauwe Gorzen zal derhalve wellicht niet groot zijn.

Alle bedenkingen ten spijt: de toekomst van de Grauwe Gors in Nederland lijkt vooral langs de rivieren te liggen. In het rivierengebied worden in toenemende mate intensief gebruikte agrarische gronden uit de roulatie genomen ten behoeve van natuurontwikkelingsprojecten (Helmer 1994). Na een fase met experimenten op kleine schaal lijkt nu de tijd rijp voor een grootschaliger aanpak. Het project Grensmaas, gepland in het gebied waar in 1994 veel Grauwe Gorzen bleken voor te komen, is hiervan een voorbeeld. Omdat bij deze projecten niet alleen het ontstaan van oobossen en moerassen wordt nagestreefd maar ook de ontwikkeling van kruidenrijke graslanden die licht begraasd worden, lijken hier opnieuw mogelijkheden voor de Grauwe Gors te komen. De tijd zal het leren of de soort zich (blijvend) weet te redden in de Nederlandse uiterwaarden.

Dankwoord Dit overzicht is in hoge mate gebaseerd op gegevens die binnenkwamen via het Bijzondere Soorten Project voor Broedvogels van SOVON. De vele waarnemers die hun telgegevens instuurden worden hiervoor bedankt. Ward Hagemeijer verzorgde de benodigde computeruitdraai. Aanvullende informatie werd ontvangen van Henk Castelijns, Fokko Erhart, Ben Koks, Frans Post, Jan Schoppers en Jan-Willem Ver-

Grauwe Gors (Jan van de Kam). *Corn Bunting* *Miliaria calandra*.

geer. De inventarisatie in 1994 van het zuidelijk Maasdal werd georganiseerd door de Provincie Limburg (Boena van Noorden) en Gijs Kurstjens.

Summary

Probably as a result of adverse changes in farming practices, the Dutch breeding population of the Corn Bunting decreased from about 1200 territories in 1975 to 150 in 1989. In that period, the species disappeared completely as a breeding bird from the NE of the country. The breeding distribution in 1990-94 (Fig. 1) suggests that the range contraction has not yet stopped. In recent years, the national numbers of territories have been estimated at 60-80 (1991-92), 80-100 (1990, 1993) and 100-120 (1994).

The slightly larger numbers in 1994 were caused by an increase in grassland areas along the river Meuse in the SE of the country. Here, unusually extensive inundations occurred in December 1993. In areas where normal, intensive farming was not possible during spring and summer, 70 territories were counted, about 2-3 times more than in other years (Fig. 2). In other parts of The Netherlands, 1994 was not an exceptionally good year for Corn Buntings.

At the moment, the river forelands constitute the most promising area in The Netherlands with regard to the species' survival as a breeding bird. Although the decline in breeding numbers here since the mid 1970s is estimated at about 70%, numbers seem to stabilise by now. Moreover, the species might benefit from recently started nature-development projects in which intensively managed farmland is gradually turned into more natural habitat (including extensively grazed pastures). For Corn Buntings breeding on arable land, prospects are bleak as the steep decline in breeding numbers (95% since the mid 1970s) continues, and as habitat improvement here is unlikely.

Literatuur

- ANSELIN A. & DEVOS K. 1992. Populatieschattingen van broedvogels in Vlaanderen periode 1989-1991. Vlavico vzw. Gent.
BUSCHE G. 1989. Niedergang des Bestandes der Grau-

ammer (*Emberiza calandra*) in Schleswig-Holstein. Vogelwarte 35: 11-20.

- CRAMP S. & PERRINS C. M. 1994. The Birds of the Western Palearctic, Vol. 9. Oxford University Press, Oxford.
VAN DIJK A. J. 1993. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.
DONALD P. F. & EVANS A. D. 1994. Habitat selection by Corn Buntings *Miliaria calandra* in winter. Bird Study 41: 199-210.
DONALD P. F., WILSON J. D. & SHEPHERD M. 1994. The decline of the Corn Bunting. Brit. Birds 87: 106-132.
HELMER W. 1994. Natuurontwikkeling in het rivierengebied. Vogeljaar 42: 155-158.
HUSTINGS F., SCHEPERS F. & POST F. 1990. Verdwijnt de Grauwe Gors *Miliaria calandra* als broedvogel uit Nederland. Limosa 63: 103-111.
KOKS B. 1993. Hoe kansrijk is de Grauwe Kiekendief in Oost-Groningen. Grauwe Gors 21(3/4): 67-73.
KURSTJENS G., SCHEPERS F. & BU DE VAATE A. 1995. Ontwikkeling van flora en fauna in het zuidelijk Maasdal. Jaaroverzicht 1994. Natuurhist. Maandblad 84: 135-166.
MEIJER R. 1977. Broedseizoen 1976 was slecht voor Grauwe Gors. Vogeljaar 25: 87-89.
RHEINWALD G. 1993. Atlas der Verbreitung und Häufigkeit der Brutvögel Deutschlands. Schriftenreihe DDA 12. Dachverband Deutscher Avifaunisten, Berlin.
SCHEPERS F., RUTTEN J. & HUSTINGS F. 1992. De Grauwe Gors: een verdwijnende broedvogel in Belgisch en Nederlands Limburg? Limburgse Vogels 3(1): 8-16.
THOMPSON D., EVANS A. & GAILBRAITH C. 1992. The fat bird of the barley. BTO News 178: 8-10.

*Fred Hustings, Frans Schepers & Frank Ellenbroek,
p.a. SOVON, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-
Ubbergen*

Aanvaard voor opname 19 juli 1995